

Карпенко Н. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ НЕПОДІЛЬНИХ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИКОВИХ СПОЛУК

Анотація. Статтю присвячено лінгводидактичному аспекту вивчення неподільних дієслівно-іменникових сполук як компонентів лексики офіційно-ділового стилю при навчанні іноземних студентів української мови. Звернено увагу на семантико-граматичні особливості компонентів таких сполук. Продемонстровано здатність неподільних сполук мати дієслівний відповідник. Доведено, що неподільна сполука називає певну дію більш визначено на відміну від одиничного дієслова. Наведено тренувальні вправи для вироблення мовленнєвих умінь у використанні таких сполук на заняттях із мови.

Ключові слова: неподільні дієслівно-іменникові сполуки, лексика офіційно-ділового стилю, синонімічні відношення.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У різних стилях сучасної української мови активно вживаються семантично і синтаксично неподільні дієслівно-іменникові сполуки типу *нести відповідальність, завдати шкоди, встановити обмеження, здійснити напад, мати бажання, взяти під захист, зробити висновок, давати пораду* в ролі присудка і другорядних членів речення, у ролі дієприслівникових зворотів. При навчанні іноземних студентів української мови вивчення таких сполук є обов'язковим, адже ці сполуки є репрезентантами офіційно-ділового, наукового та публіцистичного стилів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На матеріалі російської мови такі сполуки вивчали Ю.Д. Апресян, В.М. Дерibas, Л.К. Жулинська, П.О. Лекант, А.П. Мордвилко, М.М. Прокопович, В.В. Розанова, Л.В. Шубіна. Вони розглядали питання статусу, синтаксичних функцій цих одиниць, ролі дієслова як складника дієслівно-іменникової сполуки. Такі конструкції були в полі зору українських учених Н.О. Бойченко, М.О. Вінтонова, Д.В. Горбачука, В.О. Горпинича, А.П. Загнітка, Л.М. Корнєвої, О.І. Леути, М.М. Капась-Романюк, І.І. Слинська, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, Г.М. Удовиченка, І.І. Черденченка, К.Ф. Шульжука. Наукові розвідки, в яких аналізуються названі конструкції, переконують у тому, що, незважаючи на залучення до аналізу значної кількості фактичного матеріалу і висловлення теоретично вагомих тверджень, в українській лінгвістиці вони залишаються недостатньо вивченими. Це спричинює необхідність їхнього подальшого дослідження.

Мета роботи: дослідити особливості використання неподільних дієслівно-іменникових сполук у текстах офіційно-ділового стилю на заняттях з української мови як іноземної.

На заняттях з української мови на початковому і на основному етапах навчання іноземних студентів виникає потреба у формуванні в них умінь послуговатися не тільки розмовною, але й діловою українською мовою. Саме тому вже з пер-

шого етапу її вивчення рекомендується використовувати такі завдання, як заповнення анкети, написання заяви чи резюме [1]. У зв'язку з цим із метою збагачення словникового запасу студентів-іноземців вважається доцільним під час вивчення теми «Дієслово» введення до мовного словнику студентів не тільки окремих нових дієслів, а й стійких неподільних сполук, що мають синонімічні дієслівні відповідники, на зразок: *дати пояснення – пояснити, внести зміни – змінити, піддати критиці – критикувати*. Крім того, активне функціонування таких сполук у межах офіційно-ділового стилю сучасної української мови зумовлює їх закономірне вивчення при опануванні іноземними студентами курсів «Ділова українська мова» та «Іноземна мова за фахом». Цим визначається **актуальність** цієї розвідки.

Виклад основного матеріалу. Як стверджують науковці, неподільні дієслівно-іменникові сполуки знаходяться на межі між вільними словосполученнями і фразеологічними єдностями: з одного боку вони складаються зі слів, що функціонують у вільному використанні, з іншого – їм притаманні ознаки невірних словосполучень: відтворюваність у мовленні, стійкість у структурі і своєму складі, семантична цілісність значення.

Завдання викладача на заняттях з української мови як іноземної полягає в тому, щоб продемонструвати студентам, що неподільні дієслівно-іменникові сполуки – це лексико-граматична єдність, у якій кожне окреме слово не є вільним у своєму використанні. Студенти повинні запам'ятовувати неподільні сполуки повністю, а не окремо кожне слово, що входить до складу певної сполуки. При вивченні таких сполук особливу увагу треба звертати на дієслівний компонент, правильність вибору якого викликає труднощі у студентів, а відтак порушення норм сучасної української літературної мови.

Необхідно також застерігати студентів-іноземців від помилок, що виникають у результаті порушення правил лексичної сполучуваності слів, тому що деякі дієслова мають обмежену сферу сполучуваності з іменниками. Так, дієслово *надати* утворює стійкі сполуки зі значенням дії тільки з іменниками *підтримка, відповідь, допомога, оцінка, рівновага*. Сполучуваність дієслова *надати* з названими іменниками закріплена традиційним використанням. Саме тому на заняттях з української мови з іноземними студентами при вивченні лексики треба детальніше розглянути особливості цих сполук та виконати вправи для уникнення типових помилок на лексичному рівні. Зокрема, утворити неподільні сполуки, дібравши до поданих дієслів відповідні іменники та правильно їх узгодивши (зразок: *брати зобов'язання*). З двома утвореними сполученнями (на вибір) скласти і записати речення. *Брати, вести, дати, завдати, здобувати, нести, обіймати, оголосити, підбити, порушити, чинити, укладати (агітація, відповідальність,*

зобов'язання, опір, перемога, питання, підсумки, подяка, посада, розпорядження, угода, шкода).

Потреба законодавчих актів у точності формування думки зумовлює введення в ділові тексти неподільних сполук із дієсловами й іменниками, семантика яких пов'язана з офіційно-діловою сферою вживання. Серед них, наприклад, дієслова: *затвердити, зобов'язати, вказати, організувати, внести, зробити, включити, відзначити, допустити, постановити, порушувати, надавати, піддавати, досягати, розглядати, визначати, приймати, доводити* та іменники: *наказ, здатність, обов'язок, покарання, засудження, скасування, вимога, відповідальність, виконання, розслідування, розпорядження, можливість, обмеження*. Будучи стилістично маркованими, сполуки з такими дієсловами сприймаються в текстах інших стилів елементами, що мають ознаки офіційності.

Розгляд досліджуваних неподільних сполук указує на те, що до їхнього складу входять дієслівні компоненти загального вжитку, тобто такі, що формують також і синтаксично вільні словосполучення. Однак те саме дієслово, залишаючись перехідним, у вільному і неподільному поєднанні виступає в різних значеннях. Це пов'язано з тим, що у вільному дієслівно-іменниковому словосполученні дієслова виступають у прямих (первинних) значеннях. Задоволенням їхніх валентнісних ознак стають іменні частини мови з об'єктним значенням.

Іменниковий компонент неподільної сполуки завжди представлений абстрактним іменником. Приклади свідчать про те, що в законодавчих текстах найуживанішими є власне іменники (*участь, ініціатива, злочин, доступ, посада, змога, обов'язок*), менш уживаними – віддієслівні (*зауваження, втручання, обмеження, намір, відповідь, застереження, втручання, відшкодування, наказ, вимога*) та відприкметникові (*відповідальність, здатність, властивість, можливість, належність, активність, слушність*) іменники.

Використання перелічених і подібних іменників зумовлено тяжінням нормативно-правових актів до точності й однозначності. Це спричинює те, що більшість таких іменників передають юридичні поняття (*докази, проступок, судимість, штраф, експертиза, покарання, засудження, нагляд*), суспільно-політичні поняття (*власність, право, обов'язки, фінансування*), назви законодавчих актів чи ділових паперів (*повідомлення, оголошення, закон, постанова, статут, відозва, інструкція, договір, розпорядження, угода, заява, звіт*), назви форм дипломатичного спілкування (*переговори, конференція, нарада, засідання*).

Особливістю неподільно-дієслівно-іменникових сполук є те, що вони можуть трансформуватися в синонімічне дієслово, спільнокореневе з іменником цієї сполуки, наприклад: *надати підтримку – підтримати, вести боротьбу – боротися, піддати критиці – критикувати, нести відповідальність – відповідати, завдати шкоди – зашкодити*. З огляду на це для засвоєння вивченого матеріалу студентам-іноземцям може бути рекомендована до виконання така вправа: замінити подані сполучення дієсловом у неозначеній формі (зразок: *дати оцінку – оцінити*). *Дати пораду, зробити операцію, здійснювати перевірку, надавати допомогу, брати під захист, давати дозвіл, провести обстеження, внести пропозицію, поставити підпис, давати доручення, робити застереження*.

Здатність неподільних дієслівно-іменникових сполук відповідати одиничним дієслівним формам указує на їхню

синонімічність. Однак, незважаючи на таку здатність сполук, виявляється, що смислові значення таких синонімів не завжди ідентичні. Наведемо приклад. Неподільна сполука *принести присягу* трансформується в дієслово *присягнути*, однак між ними немає значеннєвої відповідності: сполучення не має додаткових семантичних відтінків на відміну від дієслівного відповідника. Це пояснюється тим, що дієслово *присягнути* багатозначне: 1. «Давати присягу». 2. «Твердо обіцяти кому-небудь здійснити щось, підкріплюючи обіцянку якоюсь клятвою; клястися» [2: Т.8: 55], а сполука *принести присягу* означає «офіційну обіцянку дотримуватися певних зобов'язань». Отже, порівняно з дієсловом-відповідником неподільній сполуці характерна більша інформаційна точність, тому що вона недвозначно передає думку. У цьому полягає одне з суттєвих призначень неподільних дієслівно-іменникових сполук у структурі нормативно-правових текстів.

Наведемо ще приклад: *Держава в особі Кабінету Міністрів України виступає гарантом за зобов'язаннями державних замовників* (Господарський кодекс України). Неподільна сполука *виступає гарантом* має синонімічний відповідник *гарантує*, які об'єднані значенням «давати гарантію у чому-небудь» [2: Т. 2: 29], завдяки цьому їх можна вважати взаємозамінними, пор.: *Держава в особі Кабінету Міністрів України гарантує зобов'язання державних замовників*. Однак визнати їх тотожними, інакше кажучи, дублетами (паралельними назвами того самого поняття) не можна. Вони відмінні стилістичними відтінками: перший приклад позначений відтінком книжності, конкретно – офіційності, другий має ознаки стилістично нейтрального слова, уживаність якого загальностильова. Це означає, що дієслово *гарантувати* не чуже офіційно-діловому стилю, про що свідчить такий приклад: *Держава гарантує суб'єктам господарювання спеціальної (вільної) економічної зони право на вивезення прибутків та інвестицій за межі даної зони і межі України відповідно до закону* (Господарський кодекс України). У контексті ж першого прикладу використати дієслово *гарантувати* не можна, оскільки в наведеному реченні мова йде не просто про надання гарантії комусь, а про гаранта, тобто про поручителя, що відповідає за зобов'язаннями державних замовників. Ним виступає держава в особі Кабінету Міністрів України. Отже, мова йдеться не про гарантії (гарантування), а про особу (або «в особі»), як це зазначено в цитованому реченні), яка є поручителем зобов'язань державних замовників. Використання сполуки зумовлене контекстом. Таке формулювання зобов'язань і гарантії їх виконання відповідає офіційним актам, фінансовим документам, що й дає право відносити таке сполучення до мови права, тобто мови законодавчо-правових актів.

Дієслівно-іменникові сполуки відзначаються здатністю досягати конкретності у викладі інформації. Ілюструє це приклад: *Відомості про доходи, цінні папери, нерухоме та цінне рухоме майно і вклади у банках посадових осіб, зазначених у частині першій статті 9 Закону України «Про державну службу», та членів їх сімей підлягають щорічній публікації в офіційних виданнях державних органів країни* (Закон України «Про боротьбу з корупцією»). У цьому реченні використана неподільна дієслівно-іменникова сполука *підлягати публікації*, що має синонімічний відповідник *публікуватись*. Однак неподільна сполука *підлягати публікації* більш точно передає названу дію, оскільки мова йде не просто про опу-

блікування доходів посадових осіб та членів їх сімей, а про те, що це обов'язкова дія, правило, що має юридичну силу, на яку вказує дієслово *підлягають*. Саме прагнення до однозначності, несуперечності висловлення думки є причиною використання неподільної дієслівно-іменникової сполуки, в якій семантично взаємодіють дієслово й іменник: іменник несе в собі основне семантичне навантаження, а дієслово – корегує, конкретизує, спрямовує, уточнює його і граматично, і семантично. Як слушно зазначають дослідники, «така форма присудка точніше передає термінологічні значення, створює офіційний колорит висловлювання, відтворює широку, узагальнену дію, характерну для ділового мовлення. Наприклад, у приватному листуванні звичайно *відповідають* на лист, а в офіційному – *дають відповідь*; у побутовому спілкуванні – *позичають* гроші, в ділових стосунках – *дають позику* чи *позичку*; неофіційна сфера спілкування – *запитують*, офіційна – *ставлять запитання*» [3: 56]. Автор цитати звертає увагу на «офіційний колорит» наведених поєднань, з чим, безумовно, слід погодитись. Ми ж наголошуємо на тому, що використання неподільних сполук відповідає вимогам стилю – формувати думку, адекватну офіційному припису, точно, без будь-яких семантичних нюансів, адже висловлене в правовому документі має юридичну силу.

Висновки. Потреба іноземних студентів в оволодінні навичками ділового мовлення відповідно до норм сучасної української мови зумовлює необхідність вивчення лексики офіційно-ділового стилю, зокрема неподільних дієслівно-іменникових сполук. На заняттях з української мови як іноземної для закріплення набутих знань щодо використання досліджуваних сполук студентам можуть бути запропоновані такі вправи: 1) Знайти неподільні сполуки, характерні для ділової мови у поданих текстах офіційно-ділового стилю; 2) Утворити унормовані неподільні сполуки зі словами, що подаються; 3) Трансформувати дієслівно-іменникову сполуку в синонімічне дієслово.

Перспективи подальших наукових досліджень. У сучасній лінгвістиці не отримало достатнього висвітлення питання лексичної та граматичної своєрідності дієслів та іменників, що формують неподільні сполуки. Коло цих дієслів та іменників постійно розширюється, а тому цей напрям дослідження є перспективним.

Література:

1. Зозуля І., Присяжна О., Солодар Л. Основні сучасні методи викладання української мови як іноземної (досвід викладачів кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету). Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2014. Вип. 9. С. 22–27.
2. Словник української мови: в 11 т. К.: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с. 1977. Т. 8. 927 с.
3. Жайворонок В.В., Бріцин В.М., Тараненко О.О. Українська мова в професійній діяльності: навч. посібник. К.: Вища школа, 2006. 431 с.

Карпенко Н. А. Лингводидактический аспект изучения неделимых глагольно-именных сочетаний

Аннотация. Статья посвящена лингводидактическому аспекту изучения неделимых глагольно-именных сочетаний как компонентов лексики официально-делового стиля при обучении иностранных студентов украинскому языку. В работе уделяется внимание семантико-грамматическим особенностям компонентов таких сочетаний. Продемонстрирована способность неделимых сочетаний иметь глагол-эквивалент. Доказано, что неделимое сочетание называет соответствующее действие более определенно, чего не позволяет сделать единичный глагол. Приведены тренировочные упражнения для выработки речевых навыков в использовании таких сочетаний на занятиях по языку.

Ключевые слова: неделимые глагольно-именные сочетания, лексика официально-делового стиля, синонимические отношения.

Karpenko N. Linguistic-didactic aspect of study of undividable verb-noun combinations

Summary. The article is devoted to the linguistic-didactic aspect of the study of undividable verb-noun combinations as components of the official vocabulary when teaching foreign students the Ukrainian language. The specificity of undividable verb-noun is the property of verbal and some adjectival nouns to be transformed into a verb a one-root with a noun of the appropriate combination, which ensures the formation of a synonymous series whose components, being semantically close, can be interchanged. There are some training exercises for developing speech skills in using such combinations in language classes.

Key words: undividable verb-noun combinations, vocabulary of the official style, synonymic connections.